

O. F. ŠABROV

SOCIJALISTIČKA SVOJINA I PROBLEM JEDNAKOSTI

Problem svojine ima ključni značaj za razumijevanje suštine svakog ekonomskog uređenja. Njeno praktično rješenje određuje karakter odnosa među ljudima, zato sadržaj perestrojke koja se vrši u zemlji, nakraju krajevca, takode je određen time, koliko duboko i na koji način ona zadire u već formirane odnose svojine. Potpunije otkriti objektivnu logiku njihovog razvitka i time samim naći pristup rješenju nagomilanih problema u ovoj sferi omogućuje da se izučiti svojina kao jedinstvo posjedovanja, korišćenja i raspolaganja.

Pod pojmom "posjedovanje" izražava se faktičko, ne obavezno zasnovano na zakonu, posjedovanje stvari koje pridaje odnosima među ljudima, kako je Marks pokazao, stvarni karakter.¹ Posjednik stvari ne razlikuje se od ostalih ljudi svojim individualnim svojstvima, već samo mogućnostima uticaja na nju, koja se realizuje u procesu korišćenja i raspolaganja. Korišćenje sjedinjuje neposredno čovjeka s predmetu i samo po sebi predstavlja rad, ako su takvi predmeti sredstva za proizvodnju. A što se tiče raspolaganja, u njemu se izražava oposredovana, socijalna vlast čovjeka nad predmetom, koja, dok odnosi među članovima društva nose stvarni karakter, daje njemu vlast nad drugim ljudima.

Značajne pojmove posjedovanja, korišćenja i raspolaganja, izlazi daleko iz okvira pravnog aspekta. pravne kategorije odražavaju u datom slučaju objektivno realnu strukturu. Primjere njenog konstruktivnog iskorišćavanja u sferi ekonomske i socijalnopolitičke analize nalazimo kod Marksa i Lenjina². Smatra se, da i danas kategorije "posjedovanja" "korišćenja" i "raspolaganja" u njihovoj povezanosti mogu biti korisne za istraživanje svojine: dijalektike njenog razvitka.

Kapitalističkom načinu proizvodnje odgovara takav nivo razvitka proizvodnih snaga, pri kojem rad prestaje biti privatn. Kao subjekt rada sve više počinjeda se javlja kolektivni radnik.³ Korišćenje sredstava za proizvodnju dobija društveni karakter dok prisvajanje i raspolaganje njima ostaje privatno - crv nepomirljive protivrečnosti prodire u samu svojinu.

Socijalistička revolucija likvidira osnovu kapitalističke svojine putem nacionalizacije osnovnih sredstava proizvodnje i njihove predaje u vlasništvo narodu. Marks je posmatrao socijalističko društvo kao asocijaciju, zasnovanu "na načelima kolektivizma na opštem posjedovanju sredstava proizvodnje"⁴. Upravo karakter, posjedovanja, a ne svojine u cjelini, mijenja nacionalizacija, dajući mu, kao i

1. V. Marks K., Engels F., 2-e izd. T. 42. C. 120

2. Vidi, na primjer: Marks K., Engels F. Djela 2-e izd. I. 25, 4. II vidi: 337-361; Lenjin V. I. djela I. 32, c 131-132, 443.

3. Marks K., Engels F., djela 2-e izd. T. 23 vidi 516-517.

4. Marks K., Engels F., djela 2-e izd. T. 19. st. 18.

korišćenju, društveni sadržaj. No odnosi raspolaganja ne podliježu tako brzim promjenama već se pokazuju kao najkonzervativniji elementi svojine. Razlike nacionalizacije i konfiskacije od pravog podruštvljavanja, od podruštvljavanja na djelu tačno je primijetio Lenjin.⁵ Svojina u socijalizmu kao i drugi društveni odnosi, još nosi u sebi ostatke starih protivrečnosti.

Godine koje su prethodile perestrojki bile su obilježene zaoštavanjem date protivrečnosti. Kako je istakao na januarskom (1987.g.) Plenumu CK KPSS M. S. Gorbačov, došlo je do ozbiljnog slabljenja kontrole nad tim, ko i kako se raspolaze socijalističkom svojinom.⁶ Stvarno raspolaganje sredstvima proizvodnje bilo je koncentrisano u rukama dijela društva. U potpunosti likvidirati ovu protivrečnost - znači realno uvući u upravljanje proizvodnjom sve radne ljude, ostvariti prelaz na puno samoupravljanje. Problem je u tome, da se dovede stepen "podruštvljavanja na djelu" u sklad sa dostignutim nivoom razvitka proizvodnih snaga.

Protivrečnost između društvenog karaktera posjedovanja i korišćenja sredstava za proizvodnju i ostatka privatnog karaktera raspolaganja ovim sredstvima, čini se neotklonjiva u prvoj fazi komunističke formacije i imanentna je njoj. Tu protivrečnost bi bilo pravilno posmatrati kao jedan od najvažnijih izvora razvitka socijalističke svojine, a zajedno s njom i socijalizma kao uređenja. Međutim, da bi se dala praktična rješenja nedovoljno je samo ukazati na protivurječnosti, već treba pokazati makar najopštije njene tendencije. Za rješenje ovog zadatka korisno je uzeti u obzir kategoriju "jednakosti".

Marks je vidio u jednakosti osnovu i političko obrazloženje komunizma.⁷ Ali ako je tako, onda je osnova i političko obrazloženje socijalizma pokret ka komunističkoj jednakosti. Postepeno predvladavanje postojeće socijalne nejednakosti javlja se kao jedna od objektivnih tendencija razvitka socijalizma.

Ova tendencija mora biti svojstvena i razvitku socijalističke svojine. Ostvarivanje sve potpunije socijalne jednakosti u odnosima svojine je objektivni kriterijum progresivnosti promjena koje se vrše u njima - podruštvljavanja proizvodnje na djelu.

Socijalizam ne daje još punu jednakost u pogledu svojine. Lenjin je pisao da se u prvoj fazi komunizma ostvaruje samo jednakost "svih članova društva u odnosu na posjedovanje sredstava za proizvodnju".⁸ Nacionalizacija označava prelaz sredstava proizvodnje u posjedovanje svih članova društva, ali ne više od toga. Samoposjedovanje se iskazuje u socijalizmu kao odnos, u kojem se iskazuje puna socijalna jednakost. To je razumljivo. Posjedovanje predstavlja samo po sebi, prije svega, pravni aspekt svojine. A što se tiče jednakosti, ona u socijalizmu postoji samo kao jednako pravo. Jednakost u odnosu na posjedovanje sredstava za proizvodnju u suštini istovjetno je jednakom pravu svojine, tj. socijalističkoj jednakosti u ovoj oblasti.

5. Lenjin V. I. Sabrana djela T. 36 s. 192-242.

6. Materijali, Plenuma CK KPSS 27-28 jan. 1987. g. M. 1987. g.

7. K. Marks, F. Engels, Djela 2-e T. 42. C. 135.

8. Lenjin V. I.T. - 33. s. 99

U odnosima korišćenja i raspolaganja sredstvima proizvodnje socijalizam takođe može da predstavlja jednako pravo. Ali u ovim slučajevima pravo se već znatno razlikuje od njegove praktične realizacije. Ovo postaje jasno, čim otkrijemo sadržinu pune jednakosti u navedenim odnosima.

Puna jednakost u korišćenju sredstava za proizvodnju značilo bi da svaki član društva stvarno radi prema svojim sposobnostima. Ali, ovo je moguće samo pri punom i svestranom razvitku datih sposobnosti i ako pri tome postoje svi neophodni uslovi za njihovu primjenu.

U socijalizmu je nemoguće ni jedno ni drugo, zato i zahtjev socijalizma "od svakog prema sposobnostima" ima drugačiji karakter i u poređenju sa višom fazom komunizma. U njemu se podrazumijeva, prvo, opšti karakter rada, njegova obaveznost na sve, i drugo, rad svakog prema svojim sposobnostima i prema sklonostima za dato radno mjesto. Zbog objektivno uslovljene neusklađenosti sposobnosti ličnosti sa uslovima njihovog razvika i realizacije - rad u izvjesnoj mjeri ako prihvata kao nešto spoljašnje, nešto što se ne podudara sa njenim unutrašnjim potrebama. Subjektivna djelatnost čovjeka sposobna je da samo pojača ovaj nesklad, na primjer zbog pogrešnog upravljanja, a ne da ga odstrani potpuno. Smatra se da se momenat otuđenja rada odražava i u shvatanju odgovarajućeg principa socijalizma: prema sposobnostima, ali ne "svaki", kako kaže Marks, već "od svakog". U ovom "od" lako se uočava nijansa prinude, koja oduzima dio čovjekove suštine.

Prinuda kao oblik stimulacije rada "prema sposobnostima" poznata je civilizovanom društvu u svim stepenima njegovog razvika. Ona je postala neophodna prilikom pojave privatne svojine i otuđivanja rada povezanog s njim. U robovlasničkom društvu preovlađivala je "prinudna" disciplina na osnovu terora, u feudalizmu je ojačala uloge ekonomskog interesa, koji je u kapitalizmu izbio u prvi plan. Socijalizam, čuvajući djelimično i elemente vanekonomske prinude, mora po logici stvari da razvija odnose korišćenja sredstava proizvodnje, tj. radne djelatnosti ljudi, prvenstveno na osnovu njihovih interesa, s tim da osigura postepeni prelazak od interesa ka radu kao unutrašnjoj potrebi kao glavnom stimulanu u komunizmu.

U vezi s ovim ne može se ne dotaći nekih pitanja radne discipline. U toku prethodnih godina dosta često je upravo s njom bilo uobičajeno povezivati ostvarivanje socijalističke jednakosti u korišćenju sredstava proizvodnje, tj. nagrađivanje rada "prema sposobnostima". Pri tom se insistira na svjesnu disciplinu kao karakterističnu crtu socijalizma. Metod ubjeđivanja smatra se kao osnovni metod upravljanja radnom disciplinom u socijalizmu. Međutim praksa, kako se smatra, dovoljno ubjedljivo je opovrgla ovo gledište. Ne treba preuveličavati ulogu "samokontrole" u onom uprošćenom smislu kao neku samodisciplinu koju dosta često poistovjećuju sa ovim pojmom. Ekonomska reforma koja se ostvaruje vjerno je usmjerena u prvom redu na povećanje uloge ekonomskih stimulanasa. Sama faza o ubjeđivanju kao osnovnom metodu osiguranja discipline sadrži u sebi protivrječnost.

Stvar je u tome, što se sama disciplina zakonito posmatra kao vanekonomska prinuda. Marks je, na primjer, pokazao da se u kapitalističkom društvu red u proizvodnji "postiže djelimično pomoću dresiranja i obučavanja radnika, a djelimično pomoću discipline, kojom kapitalista podčinjava kombinovane radnike i koja postaje izlišna u takvom društvenom poretku, gdje radnici rade za sebe, ona već sada postaje potpuno suvišna pri plati koja se zarađuje po komadu".⁹ Direktna zavisnost zarade od proizvedene produkcije, već u kapitalizmu - čini disciplinu "skoro sasvim izlišnom", sa ovim se nije teško složiti. Svako održavanje rada nije rezultat discipline. Niti ubjeđivanje, niti disciplina, između ostalog i samodisciplina, već samo razvitak sistema materijalnog stimulisanja mora da obezbijedi, prije svega, red u socijalističkoj proizvodnji.

Ali, potreba za disciplinom otpada samo onda kada proizvođači stvarno rade za sebe i razumije se, svjesni su toga. Ovdje upravo nije riječ o svjesnoj disciplini nego o shvatanju interesa. U tom smislu istorijski proces rješavanja problema ravnopravnosti u korišćenju sredstava proizvodnje treba posmatrati u tijesnoj vezi s postepenom smjenom osnovnih motiva radne djelatnosti: disciplina - ekonomski interes - unutrašnja potreba.

Prethodno istaknuto ni izdaleka ne poriče ulogu svjesne discipline u socijalizmu. Ali čak budući da je svjesna, disciplina ostaje vanekonomska prinuda i kao stimulans ona je ranije ili kasnije morala da iscrpljuje svoje resurse i da izgubi presudni značaj. Ovo se i desilo upravo onda kada su objektivno uslovljene za društvo ekstremne situacije ostale pozadi. U odsustvu sistema socijalizmu adekvatnih stimulansa, sistem za mnoge postao je rad očigledno ni/i od sposobnosti, što znači da se narušava socijalistička jednakost u korišćenju sredstava proizvodnje. Obavezan uslov takve jednakosti je raspodjela po principu "svakome - prema radu".

U socijalizmu moraju biti uključeni efektivno sva tri motiva radne djelatnosti: disciplina, ekonomski interes, unutrašnja potreba. A vodeća uloga ovdje pripada interesu, koji postepeno potiskujući disciplinu, osigurava povećanje uloge unutrašnje čovjekove potrebe za radom. Ipak samo materijalni interesi su nedovoljni. Jedan od najznačajnijih faktora ovog procesa je raspodjela uslova rada.

U skladu sa razvitkom društva šire se objektivne mogućnosti stvaranja uslova za sve puniju realizaciju sposobnosti ličnosti u radu. I u svakom datom momentu mora biti obezbijedena podudarnost između ovih mogućnosti i realnih uslova proizvodnje, a takođe i između uslova i društvenog značaja rada. Odsustvo takve podudarnosti radnici shvataju kao nepravičnost, kao omalovažavajući odnos prema uslovima njihovog života. Usled ovoga dolazi do snižavanja dejstva svih motiva radne aktivnosti: discipline, ekonomskih stimulansa i još time više unutrašnje potrebe, koja ne može nastati u uslovima proizvodnje neadekvatnim čovjekovoj prirodi.

Ipak ni uslovi rada ne rešavaju sve probleme. Moraju postojati takođe pretpostavke za formiranje i razvitak čovjekovih sposobnosti. Razumije se, uslovi rada

9. Marks K., Engels F., Djela 2-e T. 25 4 I, (95).

predstavljaju takve uslove. Alim samo djelimično. Ogromnu ulogu ovdje igraju drugi faktori, između ostalog obrazovanje i kultura. Njihov razvitak i pravična raspodjela sve više utiču na ostvarivanje jednakosti u pogledu korišćenja sredstava proizvodnje.

Isto tako, među odlučujućim faktorima razvitka odnosa korišćenja sredstava za proizvodnju u socijalizmu treba navesti prije svega sve ekonomske stimulanse, raspodjelu uslova rada i uslova formiranja i razvitka ličnosti. Ukupna djelovanja ovih faktora obezbeđuju socijalističku jednakost u radu i usmjeravanje ka punoj komunističkoj jednakosti. Ali efikasnost njihova zavisi od radnikovog shvatanja svoga interesa kao interesa udruženog vlasnika. Radi toga, on mora biti prije svega vlasnik na djelu, u punom smislu ove riječi, tj. subjekat, ne samo posjedovanja i korišćenja nego i raspolaganja sredstvima proizvodnje. Rješenje problema jednakosti u odnosima korišćenja zavisi od rješenja problema jednakosti u odnosima raspolaganja.

Punu jednakost u pogledu raspolaganja socijalizam ne može da dá. Raspolaganje osnovnim sredstvima proizvodnje ostvaruje se ovdje kroz demokratske institucije, a demokratija, kako je isticao Lenjin, znači samo formalnu jednakost.¹⁰ Puna jednakost ekvivalentna je ovdje realizaciji principa "svak - prema sposobnostima" u izvršavanju određenih radnih obaveza. Težnja ka kretanju ka takvom stanju istoznačna je demokratizaciji raspolaganja i od ovog procesa zavisi razvitak socijalističke svojine u cjelini.

Osnova socijalizma je opštenarodna svojina nad sredstvima za proizvodnju. U ovome je njegova specifičnost i od ovog zavisi specifičnost ovog mehanizma, posredstvom kojeg se ostvaruje raspolaganje svojinom u socijalizmu. Ova specifičnost direktno povezuje probleme svojine s jedne strane i države i političke vlasti - s druge.

U uslovima buržoaskog uređenja osnovni posjednik sredstava za proizvodnju je kapitalista, koji njima raspolaže sam i djelimično povjerava ovu funkciju svojim opunomoćenicima - menadžerima. Pri tom se poslednji nalaze pod realnom kontrolom pravog vlasnika koji plaća njihove usluge. Određenu ulogu igra ovdje i buržoaska država: putem koje kapitalista prema svojim mogućnostima stvara pogodne uslove za to da bi raspolagao svojim kapitalom najunosnije za sve. U pogledu djela sredstava proizvodnje država istupa i kao samostalni vlasnik, ali ipak ovaj oblik svojine u kapitalizmu nema odlučujući značaj.

Glavna odlika socijalizma je u tome, što sama država postaje institut menadžera, opunomoćenih sopstvenika sredstava za proizvodnju. Sama država postaje onaj instrument pomoću kojeg narod kao vlasnik raspolaže sredstvima za proizvodnju. U socijalizmu strogo govoreći pojam "državna svojina" gubi samostalni smisao.

U bilo kom uređenju raspolaganje sredstvima proizvodnje ostvaruje se u interesu vlasnika. Ali, koliko se dobro zadovoljava ovaj interes to zavisi od efikasnosti kontrole nad opunomoćenicima. Prava kontrola odozdo čitavog me-

10. Lenjin V. I. Sabrana djela, T. 33 c. 99.

hanizma državne vlasti je glavni uslov da se ostvari interes naroda kao vlasnika. Bez takve kontrole ne može biti garancije, daradnik radi za sebe, a ne da izdržava gotovane i da obezbeđuje stvaranje projekata koji razaraju društvo.

Pravilnom shvatanju mjesta socijalističke države u raspolaganju sredstvima proizvodnje smeta, mi smatramo odustajanje od korišćenja kategorije "viška vrednosti" - u političkoj ekonomiji socijalizma. Lenjin je pomoću upravo ove kategorije pokazao jednu od principijelnih odlika socijalizma: viškom vrijednosti ovdje raspolaže asocijacija proizvođača, a ne privatni vlasnik.¹¹

Već se može smatrati kao opšte prihvaćeno da u socijalizmu vrijednost ima značaj ekvivalenta društvenog rada i da u sebi sadrži pored vrijednosti potrošačkih sredstava proizvodnje, vrijednost neophodnog viška proizvoda. Postojanje vrijednosti viška proizvoda kao da se negira. Problem je samo u tome, da li je nazvati viškom vrijednosti.

Stvar, razumije se, dakle, nije u terminu. I u datom slučaju uobičajena igra sa definicijom ne bi zaslužila ozbiljnu pažnju, ako ne bi zamagljivala najznačajniju osobenost socijalističke svojine: apsolutno svi državni rashodi plaćeni su od socijalističkog proizvođača radom naroda - suverenog vlasnika sredstava proizvodnje. Sve državne službenike izdržava narod, sve budžetske doznake - samo su preraspodjela sredstava, koje su stvorili radnici. Njima i pripada suvereno pravo da raspolažu ovim sredstvima.

Ovo je u suštini očigledno. Ipak još uvijek sve to loće shvataju kako opunomoćnici naroda, tako i oni sami. S jedne strane, rukovodilac koji časno shvata interes proizvođača koji plaćaju njegov rad često se javlja u naćoj svijesti kao dobrotvor. S druge strane, nije izuzetak da nekad opunomoćnici jednostavno ignorišu - zahtjeve radnika. Zar bi kapitalistićki vlasnik pretrpio tako od svog menadžera? Naš kolektivni vlasnik trpi. I stvar ovdje nije samo u nedovoljnom shvatanju masa svog suverenog prava. Stvar je prije svega u odsutnosti realnih mehanizama uticaja biraća na svoje predstavnike i aparat uprave. Promjene koje je usvojio vrhovni savjet zemlje i dopune ustava SSSR-a, novi Zakon o izborima, i ako ih je potrebno još usavršiti, predstavljaju zaokret ka utvrđivanju stvarne vlasti organa predstavnićke vlasti i demokratizacije izbornog sistema. Ali ovo je - samo prvi korak. Lenjin je potpuno ispravno mislio da najviši tip demokratizacije u upoređenju sa buržoaskim ne zavisi od izbora organa vlasti, već od priznavanja i primjene "prava biraća da opozovu one koje su birali".¹² Sadašnji Ustav SSSR-a predstavlja takvu mogućnost, ali za sada samo formalno.

Ostvarivanje prava vlasnika ne može se zamisliti bez njegovog kontrolisan-jamenadžera. Evo zašto je kontrolu od strane masa Lenjin smatrao suštinom socijalizma. Bez ovoga se opštenarodna svojina nad sredstvima proizvodnje pretvara u funkciju i svodi na formalno posjedovanje. U kontroli iz baze on je vidio garanciju postojanosti socijalistićkog uređenja. Za ostvarenje ove funkcije na njegovu inicijativu bio je osnovan i specijalni organ - radnićko seljaćka inspekcija.

11. Lenjin V. I. Djela T. 11, s. 370.

12. Lenjin V. I. T. 35 s. 292-293.

Ostvarivanje socijalističke jednakosti u pogledu raspolaganja sredstvima proizvodnje označava uključivanje sve širih masa radnih ljudi u upravljanje proizvodnjom. Važno je, ipak, imati u vidu da čovjeka u položaj vlasnika ne dovode podjednako svi oblici upravljanja. Sama po sebi, na primjer, dužnost direktora - organizatora u kapitalističkom preduzeću još ne čini vlasnikom onog ko je pokriva. Time se razlikuje menadžer od kapitaliste koji ga je najmio, što poslednji drži u rukama glavnu oprugu proizvodnje - kapital, čiji je izvor povećani višak vrijednosti. Baš tako isto u socijalizmu narod, lišen mogućnosti raspolaganja viškom vrijednosti, koja se stvara njegovim radom i socijalističkom dobiti, nije vlasnik u punom smislu te riječi.

1923. godine prema Lenjinovoj zamisli bila je reorganizovana radničko-seljačka inspekcija. Ova inspekcija bila je oslobođena, djelimično, od obaveze da svakodnevno vrši punu kontrolu nad svim novčanim i imovinskim poslovima državnih organa. Ali ovo nije značilo ukidanje kontrole raspolaganja sredstava, kojima raspolaže država. Naprotiv, pred radničko-seljačkom inspekcijom je bio postavljen zadatak da brižljivo izučava budžet Saveza SSR-a, republičke i lokalne budžete, da daje zaključke u vezi sa izvještajima saveznih i republičkih narodnih komesara za finansije itd.¹³ Ovo nije ni izdaleka fakt koji ima pojedinačno "resorsko" značenje. Sjetomo se da je Lenjin smatrao Radničko-seljačku inspekciju kao institut koji omogućuje radnim masama da vrše kontrolu svih organa sovjetske vlasti i da ostvaruju svoja suverena prava.

Odnosi raspolaganja imaju odlučujući značaj u kompleksu odnosa svojine. Evo zašto u kapitalizmu radnici, stičući akcije svoga preduzeća, ne postaju vlasnik. To je toliko očigledno što neki autori svode svojinu na raspolaganje.¹⁴ I mada ovo gledište izgleda i suviše uprošćeno, tim više ono takode dovodi do neospornog zaključka: otuđenje od raspolaganja sredstvima proizvodnje, znači isto što i otuđenje od svojine.

Ne davno su u sovjetskoj literaturi aktivno razmatrani problemi potrošačkog odnosa prema životu, kako se naziva postvarenost. Mnogi su smatrali da se u osnovi te pojave nalazi protivrečnost između naraslog nivoa materijalne obezbijedenosti i duhovnim potrebama ljudi koje zaostaju od njega. Moguće, takva protivrečnost i postoji. No, osnovno nije u tome. Potrošačka usmjerenost - prirodna posljedica prekomjernog otuđenja proizvođača od svojine nad sredstvima proizvodnje, koje, kako je pokazao Marks, neizbježno povlači za sobom otuđenje od proizvoda koji se stvara. Otuda i postoji po nekad hipertrofirana potreba da se on ponovo prisvoji.

Kada su sredinom 30-ih godina u zemlji bili u potpunosti razrušeni i čvrsto blokirani svi mehanizmi kontrole i baze, između ostalog, likvidirana je Radničko-seljačka inspekcija, radničke mase faktički su lišene mogućnosti da ostvaruju glavnu funkciju vlasnika, a to je raspolaganje sredstvima proizvodnje. Ovo je bilo shvaćeno tek znatno kasnije, pošto su bile razotkrivene kriminalne metode up-

13. Zbirka zakona i raspolaganje Radničko-seljačke vlade, 1923.

14. Na primjer, Demeter V. Suhotin 10. Svojina u sistemu proizvodnih odnosa socijalizma - Komitet 1987. N. 18 s. 69.

ravljanja u periodu kulta ličnosti Staljina. Iz godine u godinu sve više se shvatalo da radni ljudi nemaju mogućnosti da utiču na tok stvari, dok se sistem upravljanja nije mijenjao. Otudjenje od svojine, koje nije svojevremeno otkriveno i nije bilo osmišljeno na teorijskom nivou odrazilo se u svakodnevnom saznanju masa i oblika "postvarnosti".

Razumije se, nejednakost u sferi raspolaganja svojinom ne može nestati potpuno prije nego što odumre država, dok se odnosi među ljudima regulišu pravom. Analizirajući problem jednakosti u socijalizmu, Marks je isticao, da je i ovdje pravo po svom sadržaju pravo nejednakosti, kao i svako pravo.¹⁵ Svaka etapa razvitka socijalizma mora da ima svoju "mjeru" nejednakosti, koja je usmjerena da tu nejednakost otkloni.

Obratno jačanje nejednakosti u ovoj oblasti znači regres, podriva socijalizam u samoj njegovoj osnovi. U socijalističkom društvu država je pozvana da jača ulogu agenta radnih masa u vezi sa raspolaganjem opštenarodnom svojinom. Samim tim politička vlast se uključuje u sistem odnosa svojine, i pokazuje se s bazom društva. Otudivanje od vlasti postaje otudivanje od oblika svojine koji određuje lice socijalizma. Otudivanje radnih ljudi od vlasti jednako je tome da se njihov agent pretvara u monopolnog raspolagača sredstvima proizvodnje. Stvarni vlasnik postaje tada država, bolje reći njen birokratski aparat, koji predstavlja samo dio društva. Ovo omogućuje, očigledno, da se konstatuje da se svojina iz opštenarodne pretvara u privatnu svojinu države.

Sličan oblik svojine u istoriji čovečanstva nije nešto principijelno novo. On ima suštinsku sličnost s azijskim oblikom svojine: spajanje opšteg posjedovanja i privatnog raspolaganja. U stvari, razlika je samo u tome: što se u svojstvu posjednika - u azijskom obliku svojine javljaju pojedine opštine dok je raspolaganje usredsređeno u rukama "despotske vlade, koja lebdi iznad malih opština".¹⁶ Puno otudivanje proizvođača od vlasti, oslobađanje države ispod kontrole masa dovodi u pitanje postojanje socijalizma kao ekonomskog uređenja.

Svaka privatna svojina rađa eksploataciju. Državi je to svojstveno toliko koliko ona očuva isključivu privilegiju privatnog raspolaganja sredstvima proizvodnje. Ovo se ispoljava u hipertrofiranom, prekomjernom za potrebe društva, raspolaganju viška vrijednosti na sadržaje i funkcionisanje državnih ustanova u iskorišćavanju i direktnom prisvajanju od strane pojedinih činovnika kako društvenih sredstava tako i plate proizvođača u vidu mita i drugih nameta putem tajne raspodjele itd.

Važno je da se shvati da postoji objektivni uzrok nastanka slične vrste pojava: to je odvajanje upravljanja od masa u kojem je Lenjin s pravom vidio suštinu birokratizma.¹⁷ Da se savlada ovo odvajanje imaju snagu jedino samo mase, njihova svakodnevna i aktivna kontrola čitavog mehanizma upravljanja. Da se riješi ovaj zadatak do kraja u okvirima socijalizma teško da je moguće, puna kontrola iz baze uvijek je ograničena i objektivno (nivoom razvitku proizvodnih

15. Marks K., Engels F., Djela 2-e T. 12 s. 19.

16. Isto, F. 464 i C. 464.

17. Lenjin V. I. Djela, T. 33, s. 115.

snaga) i subjektivno (nivoom razvitku društvene svijesti). Ali se kontrola mora svo vrijeme pojačavati i biti svaki put adekvatna postojećim uslovima. U ovome se ogleda jedna od glavnih tendencija podružljavanja svojine na delui.

Problem socijalističke jednakosti u pogledu svojine pojavljuje se ne samo u okviru njenog opštedruštvenog oblika. Praksa socijalističkih zemalja pokazala je da postojeći ekonomski uslovi diktiraju potrebu i za sitnom robnom proizvodnjom na osnovu kooperativne i individualne svojine. Ali u ovom slučaju dio građana budući da su jednaki sa svim ostalim kao suvlasnici opštenarodnih sredstava proizvodnje, postaju ili članovi kooperacije ili individualni posjednici. Nejednaka raspodjela uslova proizvodnje sama po sebi povlači i nejednakost u raspodjeli rezultata proizvodnje.

Odnosi opštenarodne i drugih oblika socijalističke svojine malo se istražuju u savremenoj literaturi. Pojam opštenarodne svojine kao osnova socijalističkog uređenja upotrebljava se sve ređe jer ga potiskuje pojam društvene svojine. U ovome se vidi ozbiljan metodološki propust. I opštenarodni i kooperativni oblici svojine su društveni, ali oni nijesu ravnopravni. Kooperativna preduzeća, smatrao je Lenjin, ne razlikuju se od socijalističkih, ako su ona osnovana na zemlji, sredstvima proizvodnje, koja pripadaju državi, tj. radničkoj klasi.¹⁸

Sama po sebi kooperativna svojina nije socijalistička, ona postaje takva samo pri vladajućem položaju opštedruštvene svojine.

Ne izgledaju ubjedljivi ni navodi u korist toga da kooperativna i individualna svojina nijesu privatne. Izgléda da je važno vidjeti dvojnost sadržaja kooperativne svojine. S jedne strane, ona je društvena, kao svojina čitavog kolektiva neposrednih proizvođača. S druge - ona je izdvojena od opštenarodne i u odnosu na čitavo društvo je privatna kao svojina koja pripada njegovom dijelu. I kao svaka privatna svojina, kooperativna i individualna, njeni oblici čak i u uslovima socijalizma, htjeli mi to ili ne, sadrže u sebi klicu eksploatacije. Ova klica teži da prodre u one pore, koje joj ostavlja otvorene socijalistička država u sferi proizvodnje (iskorišćavanje najamnog rada) ili razmjene (na račun mehanizma cijena). O tome, da je ovo stvarno tako svjedoči iskustvo djelimično i naše sopstveno.

Otuda, ipak ne proizilazi da se mi dajući prostor kooperativnoj i individualnoj proizvodnji, odričemo od principa socijalizma i da podrivamo njegove temelje. Istorija čovječanstva nije imala još primjera čistog ekonomskog uređenja društva sa jednim oblikom svojine. Društveno uređenje ne određuje jedan, već vladajući oblik svojine, uporedo s kojim uvijek postoje i drugi oblici svojine, koje stvaraju konkretni ekonomski uslovi. Osim toga, pokušaj da putem administrativnog pritiska uvedu čiste odnose svojine sposobni su da izmijene odnose socijalizma.

Nešto slično desilo se i u našoj zemlji kao rezultat odustajanja od nove ekonomske politike. Nemoguće je bilo sprovesti mijere u likvidiranju "nesocijalističkih" ali objektivno neophodnih oblika svojine, a da se ne stupi u konflikt sa interesima značajnog dijela društva. U ovim uslovima kontrola iz baze je pokazala da je nespojiv sa stabilnošću vlasti, koju ova proizvodi ekonomskim mjerama i bila

18. F. 45. C. 375.

je u stvari likvidirana. Umjesto raznovrsnosti oblika svojine koja je svojstvena prelaznom periodu, nastao je monopol državne svojine: kolhozi su se faktički razlikovali samo oblikom posjedovanja. Ali sada je već državna svojina u ovom smislu postala privatna - likvidacijom kontrole iz baze država se od agenta proizvođača pretvorila u snagu koja je sama sebi dovoljna. Ponovo se potvrdilo poznato stanovište marksizma: prvo ne može biti iznad ekonomskog.

I kooperativna i individualna svojina na sredstvima proizvodnje moraju najzad da se razvijaju onako kako im nalažu nastali ekonomski uslovi. Pri čemu stvarno ozbiljno i na duže. Sve dok korišćenje ovih oblika bude ekonomski opravdano, dok proizvodnja koja se vrši na njihovoj osnovi bude sposobna da konkuriše državi.

Razlikovati opštenarodnu i kooperativnu svojinu u okviru društvene svojine neophodno je da bi se odredio prioritet ekonomskih struktura. Danas se svjetski istraživači sve češće obraćaju Lenjinovom nasleđu i naročito njegovom radu o "kooperaciji". Insistiraju na Lenjinsku predstavu o socijalizmu kao uređenju civilizovanih kooperanata. Ali da li se dovoljno autentično tumači ovo zaista važno stanovište? Jer je u ovom radu data klasifikacija preuzeća prema tipu svojine u skladu s kojom se kao "dosledno-socijalistički tip" ubrajaju samo preduzeća koja su svojina države, a koja se nalazi u rukama radničke klase. Ova Lenjinova misao navodi se zaista ređe, iako je sasvim jasno da je upravo u vladajućem položaju državne svojine na sva krupna sredstva proizvodnje on vidio uslove "socijalističnosti" i kooperacije.¹⁹

Ne bi valjalo takođe ispustiti iz vida da je samu kooperaciju Lenjin shvatio, očigledno dosta široko, proširujući ovaj termin na državnu svojinu u smislu djelimičnog davanja kolektivu proizvođača pravo raspolaganja. Bz preciziranja ovoga ne može se razumjeti Lenjinski plan potpune kooperacije radnika. Da, socijalizam je uređenje civilizovanih kooperanata, ali ne jedan neizostavan uslov da u sred čitave raznovrsnosti oblika kooperiranja glavnu ulogu igraju krupni kooperativi na osnovi opšte-narodne svojine nad sredstvima za proizvodnju. U savremenoj terminologiji ovo znači pretežan razvitak samofinansiranja, i punog proizvodnog računa, arednog dogovora u državnim preduzećima. Takvo kooperiranje omogućuje proizvođačima da raspolažu opštenarodnom svojinom, i zato ono odgovara zahtjevima socijalističke jednakosti i jedan je od najvažnijih pravaca podružljavanja na djelu.

Predloženi pristup analizi socijalističke svojine, prisiljava, da se na nov način pogleda i klasna struktura socijalističkog društva. Postaje jasno da se problem nipošto ne svodi na postepeno približavanje dvaju bliskih klasa - radnika i kolhozika. Uopšte govoreći, ako bi to bilo tako, trebalo bi priznati odsustvo klasa u socijalizmu. Osnivači marksizma s pravom su smatrali klase kao dvije strane protivrečnosti. "Pojedine individue čine klase samo utoliko - smatrali su oni - ukoliko moraju da vode opštu borbu protiv nekakve druge klase".²⁰ Ta pro-

19. c. 344, 370.

20. Marks K., Enfels F., Djela, T. 3 S. 54.

tivrečnost prisutna je i u socijalizmu. U njenoj osnovi je prisutna dvojna svojina sitnog radnog proizvođača. Prenosnije krupne proizvodnje u svojini čitavog naroda ne može da izmijeni stanovište da interes samostalnog sopstvenika - individualnog ili kolektivnog ima dvojak sadržaj. Njegov interes kao trudbenika, proizvođača, poklapa se sa interesom društva u cjelini: Ali, težnju za uvećanjem svog sopstvenog, privatnog vlasništva on može da realizuje ne samo svojim radom, već i na račun drugih vlasnika, između ostalog i društva u cjelini. Na odnose koji se neizbježno javljaju na ovoj osnovi u potpunosti je primjenjiva Lenjinova metodologija analize dvojake suštine seljaka. U seljaku - trudbeniku, Lenjin je vidio veoma pouzdanog saveznika radničke klase, u seljaku - špekulantu - klasnog neprijatelja, eksploatatora.²¹ I ovdje, razumije se, stvar nije u karakteru seljačkog rada, već u karakteru svojine.

Dok postoje klase, postoji i klasna borba. Ne treba, smatramo, pred ovim zatvarati oči samo na osnovu toga što je u izvjesnom periodu našoj zemlji bilo nametnuto izopačeno shvatanje ove borbe. Lenjin nikada nije poistovjećivao klasnu borbu sa pravim nasiljem. Čak u uslovima porelnog perioda, čak u odnosu prema buržoaziji on je polagao nadu u njeno iskorišćavanje, a njeno gušenje je smatrao samo kao reakciju na njeno protivljenje. Što se tiče sitnog robnog proizvođača on je ovdje govorio o borbi "posebne vrste" u čijoj je osnovi - rukovodstvo i pomoć. Lenjin je upozoravao na primjenu u ovoj borbi administrativnih mjera videći jedan od osnovnih njenih oblika u učvršćivanju tehničke baze seljačke privrede.²²

Ova klasna protivrečnost, treba smatrati, imanentna je socijalizmu, čini njegovu kvalitativnu odrđenost. Zato su pokušaji da se likvidira odgovarajuća protivrečnost otklanjanjem njene "lude" strane objektivno usmjerene, po našem mišljenju, protiv socijalizma. Ali ignorisanje ove protivrečnosti može da dovede do njenog neopravdanog zaoštavanja.

Dosledna primjena marksističko-lenjinskog metoda analize klasne strukture, dovodi do razumijevanja mjesta u socijalističkom društvu socijalne grupe, koja zauzima sferu upravljanja. Nejednakost onih koji upravljaju i onih kojima se upravlja sačuvana je i u socijalizmu: za njeno odstranjenje nužno je da svi postanu upravljači. Ali socijalizam po svojoj suštini pretpostavlja, da svi građani imaju faktički jednako pravo da učestvuju u raspolaganju svojinom i da je u izvjesnoj mjeri koriste. Zato nema razloga da se govori o posebnom odnosu radnika socijalističkog upravljanja prema sredstvima za proizvodnju.

Ali pri punom otzudenju radnih ljudi od vlasti nastupa kvalitetno drugo stanje: raspolaganje svojinom postaje isključiva funkcija organa vlasti. Nastaje, zatvorena, odvojena od interesa društva birokratska korporacija na koju se mogu primjeniti i Lenjinski kriteriji klasa. Odgovarajuća protivurečnost nema ničega zajedničkog sa suštinom socijalizma i mora biti u potpunosti odstranjena rezultatima perestrojke.

21. Lenjin V. I., Sabrana djela T. 39, s. 272-278.

22. c. 277-280.

Nastala predstava o socijalno-klasnoj strukturi socijalističkog društva podvrgava se danas opravdanoj kritici. Ali i pokušaji analize socijalne strukture na osnovu sveukupnosti obilježja među kojima se odnosi svojine pomjeraju u zadnji plan su sasvim daleko od marksizma i od realne stvarnosti. Razumje se, što više znamo o socijalnoj strukturi sopstvenog društva time je šira mogućnost da se uzimaju u obzir i interesi i zahtjevi ljudi. Ali sred mnoštva protivrečnosti ne smije se izgubiti ona osnovna, što predstavlja izvor razvitka društva i koje je povezano sa nejednakošću u odnosima svojine. Upravo na toj osnovi proizilazi polarizacija snaga i nastaje ona osnovna borba za socijalizam, koja i diktira sadržaj perestrojke. Dajući prostor kooperativnoj i individualnoj svojini, ne treba, smatramo, u potpunosti odbacivati neopravdanost kontrole protivrečnosti povezanih sa ovim. Svako društveno uređenje ovezbeđuje svoj opstanak i ograđuje sebe od opasnosti preobražaja. Socijalizam ne može predstavljati izuzetak. U sferi odnosa svojine funkcija društvene kontrole mora služiti kao protivteza prirodnoj tendenciji sitno robne proizvodnje da svakodnevno i svakog trenutka rada eksploataciju. Ali ovo mora biti kontrola stvarno socijalističke države, koja je stvarno pod kontrolom suverene socijalističke svojine tj. radnih masa.

Mnogi ekonomisti, analizirajući uzroke negativnih pojava u sovjetskoj ekonomici, potpuno opravdano ističu neodrživost pokušaja radikalnog oživljavanja proizvodnje na osnovu postojeće državne svojine. Ali s vodom ne treba izbaciti i dijete. Glavni problem nije u demontaži društvene svojine, već u obnovi opštenarodne svojine nad sredstvima proizvodnje umjesto privatne svojine države.

Pravi vlasnik je onaj, ko kontroliše raspolaganje svojinom. Samo prava kontrola masa čini svojinu stvarno društvenom, vlast čini stvarno narodnom vlašću a društvenu uređenje stvarno socijalističkim. U doslednom razvijanju narodne vlasti koja obezbeđuje takvu kontrolu odražava se odlučujući put podruštvljavanja na djelu ispostavljanja odnosa sve potpunije socijalne jednakosti.

*Katedra naučnog komunizma Akademije
društvenih nauka CKKPSS
Preveo sa ruskog:
Slobodan VUKICEVIĆ*

(Izvor: O. F. Šobrov: Socijalistička sopstvenost i problem ravenstva, Filozofske nauki, 8. 1989. Moskva).